

Christine Philliou, *Turkey: A Past Against History*

University of California Press, 2021, 294 sayfa, ISBN: 9780520276390

EROL KÖROĞLU*

Türkiye dışındaki Osmanlı ve cumhuriyet dönemi Türkiye tarihçileri çok ilginç ve önemli eserler yazmaya ve yayımlamaya devam ediyorlar. Bu sanırım klişe bir giriş cümlesi fakat burada üzerinde durulacak çalışma öyle değil. Gerçekten de "geç Osmanlı ve erken cumhuriyet tarihi" dediğimiz alana son derece özgün ve etkileyici bir katkı. Christine M. Philliou'nun 2021'de University of California Press'ten çıkan *Turkey: A Past Against History* kitabından söz ediyorum.

Philliou'nun 2011'de yayımlanan *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution* başlıklı kitabı 2022'nin Nisan'ında İş Bankası Kültür Yayınları'ndan, Renan Akman'ın çevirisiyle ve *Bir İmparatorluk Biyografisi: İhtilaller Çağında Osmanlı Yönetimi ve Fenerliler* başlığıyla yayımlanmıştı. Birebir çevirdiğimizde "Türkiye: Tarihe Karşı Bir Geçmiş" başlığını taşımasını bekleyeceğimiz yeni kitap Türkçeye gecikmeden aktarıldı. Fol Kitap'tan Dâra Elhüseyni çevirisiyle 2022'nin sonunda yayımlanan kitap *Türkiye: Tarihe Muhalif Bir Geçmiş* başlığını taşıyor.

Her iki kitabın da özgün başlıklarında, içeriklerini tam olarak ele vermeyen ifadeler görülmekte. Nitekim *Bir İmparatorluk Biyografisi* çevirisinde yayınevi ya da çevirmen, bir nebze daha fazla belirginlik sağlamak için en sona "ve Fenerliler" eklemesi yapmış. Bu çekinceli bir katkı tabii. Çünkü *Bir İmparatorluk Biyografisi*, başlıkta geçen ihtilaller çağını 19. yüzyılın ilk otuz yılı olarak ele alıyor ve bu dönemde Osmanlı'nın, Yunanistan'ın bağımsızlığı ardından, dışişleri ve Avrupa topraklarının yönetiminde yararlandığı İstanbul'un Fenerli Rum ailelerinden Müslüman-Türk bir yapıya nasıl yöneldiğini açıklıyor. Fakat bunu özellikle önde gelen bir Fenerli olan Stefanos Vogoridis'in yaşam öyküsü üzerinden tartışıyor. Yani Philliou büyük tarihsel bir dönüşümü bir bireyin tarihi üzerinden anlatmayı seçiyor. Bu açıdan özgün başlık, ancak kitap alınıp okunmaya başlandığında gerçek anlamını ortaya koyabiliyor.

Tarihe Muhalif Bir Geçmiş de, tam bu sistemle ilerlemekte ve bize II. Abdülhamit döneminden başlayıp 1960'lara kadar gelen bir tarihi, Türk edebiyatı ve gazeteciliğinin önemli isimlerinden Refik Halit Karay'ın bireysel yaşamöyküsü ve eserleri üzerinden yorumlamakta. Tabii Philliou, bunu keyfi bir seçim olarak ortaya koymamakta. Karay'ı odak noktası olarak seçerken, özellikle "muhalefet" kavramı ve bunun söz konusu dönemdeki farklı kullanım ve anlamları üzerinden ilerlemeyi seçmekte.

Bu, ilk bakışta Türk okuru çok şaşırtmayacak bir seçim. Refik Halit'in özellikle İttihat ve Terakki yönetiminde 1913-1918 arası yaşadığı Anadolu sürgünü ve Millî Mücadele'nin ardından Suriye'ye kaçıp 150'likler listesine adı konularak vatandaşlıktan çıkartılması ile bu listedekilerin tümüne dönük af üzerinden Türkiye'ye döndüğünde

* Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi; erol.koroglu@boun.edu.tr.

sona eren 1922-1938 arası ikinci ve uzun sürgün, modern Türkiye tarihiyle uğraşanların gayet iyi bildikleri konular. Tabii Karay'ın bu iki dönemdeki en bilinen iki önemli öykü derlemesi 1919 tarihli *Memleket Hikâyeleri* ve 1940 tarihli *Gurbet Hikâyeleri* de edebiyatla ilgilenenlerin hemen aklına gelecek çalışmalar.

Ne var ki, Philliou'nun Refik Halit ile dönemi muhalefet kavramsal tarihi üzerinden birleştirerek anlatması konu ve alana dönük son derece özgün bir katkı. Philliou'nun, Refik Halit'in yaşamöyküsü ve yazarlık kariyeri üzerinden 1908 öncesinden başlayarak 1960'lara kadar getirdiği tarihsel inceleme, bu dönemde bir kamusal entelektüelin yaşamı, ülke tarihinin sunduğu bağlam içerisinde ve özellikle muhalefet kavramı üzerinden okunabilir mi sorusunu sormuş oluyor. Philliou, bu soruyu sorarken, muhalefeti hem büyük harfli ve partiler arası siyasette siyasal iktidarın karşısında pozisyon alma olarak hem de daha bireysel ya da entelektüel bir eleştirel beğenmeme, yapılp edilene katılmama, karşı çıkma olarak, son derece çok yönlü olarak anlamakta.

Philliou, konuya böyle yaklaştığımızda, Refik Halit'in yazıp çizdikleri üzerinden muhalefet kavramıyla ilişkilenesinin, kitapta ele alınan tüm tarihsel süreç içerisinde üç önemli tarihçilik sorununu görünür kıldığını iddia ediyor. Bunlardan birincisi, Jön Türk hareketi ve özellikle İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetçiliği (ya da anayasacılığı) ile Osmanlı liberalizminin ilişkisi; ikincisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte devamlılık ve kesinti sorunu; ve üçüncüsü, Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı ve özellikle de geç Osmanlı geçmişiyle ilgili bellek siyaseti olarak ortaya konulmakta.

Philliou, girişte tartıştığı bu oldukça karmaşık kavramsal iskeleti, oldukça rahat okunan bir artzamanlı ilerleyiş üzerinden geliştiriyor. İlk bölüm çok beklenmedik ama etkileyici ve güçlü bir biçimde, Karay'ın II. Abdülhamit döneminde geçen çocukluk ve ilk gençlik evrelerinin, onu nasıl 1908 sonrasında muhalefetle ilişkilendirecek bir eğitim ve zihinsel gelişimden geçirdiğini tartışıyor. İkinci bölüm 1908 Devrimi'nin gerçekleşmesinden 1913'teki Mahmut Şevket Paşa suikastı ve bunun ardından Refik Halit'i de içeren 850 muhalifin Sinop'a sürgününe kadarki olayları ele almakta. Burada Philliou, Meşrutiyetçi koalisyonun siyasal olaylar içerisinde nasıl İttihatçılar ile muhalifleri olarak ayrıştığını gözler önüne seriyor. Bir yandan da, önceki yaşamının da etkisiyle Refik Halit'in basın dünyasına girer girmez hicivci "Kirpi" personasına büründüğünü okura göstermekte. Üçüncü bölüm, Refik Halit'in beş yıllık Anadolu sürgünü ve 1918 başında İstanbul'a dönmesinden savaşın sonuna kadar İttihatçılarla ilişkisi ve muhalefetinin gelişim ve boyutlarını tartışmakta.

"İstanbul'un İç Yüzü" başlığını taşıyan dördüncü bölüm, Refik Halit'in Mondros Mütarekesi öncesinde tefrika etmeye başlayıp mütarekenin imzalanmasından sonra tamamladığı bu ünlü ilk romanının tartışması üzerinden, mütarekeden Millî Mücadele'nin sonuna kadarki dönemde, Refik Halit'in İttihatçılık karşıtı muhalefetinin onu nasıl Ankara hareketinin karşısında bir pozisyona getirdiğini anlatıyor. Tabii Refik Halit gayet iyi bilindiği gibi, bu dönemdeki muhalefetini Damat Ferit Paşa hükümetlerinde Posta Müdürlüğü görevlerinde bulunarak, bir tür iktidar aktörü olarak da geliştiriyor. Bunun sonucunda, onu Millî Mücadele çerçevesinde ve Mustafa Kemal'in gözünde vatan haini konumuna yerleştirecek idari kararlara da imza atacak, Mustafa Kemal'in telgraflarının engellenmesi doğrultusundaki tasarruflarda rol oynamasını getirecektir.

Dolayısıyla kitabın beşinci bölümü, Milli Mücadele'nin sonunda Refik Halit'in Ali Kemal gibi linç edilmemek için Suriye'ye kaçtığı, ülkeye girişi yasaklanan 150'likler listesine eklenmesi ve bunun üzerinden genç cumhuriyete yurt dışından muhalefet ederek yaşadığı ilk sürgün yıllarına odaklanacaktır. Bu bölümün önemli vurgularından biri, Refik Halit'in mütareke dönemi anılarını ele aldığı *Minelbap İlelmihrap*'ı da nasıl incelikli bir muhalefet yaklaşımı doğrultusunda ürettiği üzerine olacaktır. Altıncı bölüm ise, özellikle 1927 sonrasında bu keskin muhalefetten uzaklaşarak genç cumhuriyet ve lidere yakınlaşması ve özellikle Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına dönük yazı üretiminin de yardımıyla Atatürk'ün ölümünden önce affedilen 150'liklerle birlikte Türkiye'ye dönmesini içerecek. Karay, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki tek parti döneminde, özellikle mütareke dönemindeki muhalifliğinin izlerini silmek üzere üretimde bulunacaktır.

Kitabın son bölümünde, 1945 sonrasında Karay, yaşanan siyasal olaylar ve iktidar değişiklikleri sırasında aktif konum almayan ve Osmanlı geçmişi ile cumhuriyet dönemini karşılaştıran bellek yazıları üzerinden, rejimin sunduğundan daha incelikli bir bellek siyasetinin gelişimine koyduğu rahatsız edici olmayan bir katkıyla artık miadını dolduran bir muhalefet kültürünün saygın figürü olarak yaşamını tamamlayacaktır.

Philliou'nun kitabı, zaten giriş bölümünde kendisinin de ortaya koyduğu çerçeve üzerinden özetlemeye çalıştığım bu yapının çok ötesinde bir zenginliğe sahip. Ele aldığı dönemi son derece merak uyandırıcı ve düşünmeye sevk edici bir biçimde tartışıyor. Bunun zenginlik ve derinliğini buraya yansıtmak mümkün değil. Kitabın her bölümü ve hatta alt bölümleriyle ilgili pek çok konuyu ayrıntılarıyla sorgulamak ve tartışmak gerekiyor. Siyasal ve kültürel bir tarihsel döneme, bir yazarın kurmaca ve kurmaca dışı yazınsal üretimi üzerinden, üstelik muhalefet gibi anahtar bir kavram aracılığıyla bakmak son derece tazeleyici ve ezber bozucu.

Kitabın Türkçesini henüz görmedim. İngilizcesinde ufak tefek hatalar var. Fakat "Süleyman Demirtaş" gibi sürçmeler üzerinden hem Demirel'i hem de Demirtaş'ı, iktidardan muhalefete, hapsedilmeyi de içeren siyasal kariyerleriyle anmış oluyoruz. Birine rahmet, diğerine selamlarımızı yollayalım. Ancak bu tür ve kolaylıkla halledilecek şeylerin ötesinde, son derece keyifle okuduğum ve yararlandığım bu kitap, bir edebi kültür tarihçisi olan beni, Philliou'nun disiplinler arası çabasının yeterliliği konusunda düşündürüyor. Philliou, son derece yerinde bir şey yaparak, Karay'ın değişik dönemlerinden uzun yazı örneklerini İngilizce olarak kitaba koyuyor ve tartışıyor. Bu çeviri çabası, Türk olmayan ya da Türkçe konuşmayan okurların Refik Halit'i daha iyi hissetmelerini de sağlayacak.

Bununla birlikte, Karay'ın edebi üretimi, bu kitapta olduğundan daha derinlikli bir biçimde de tartışılmalı. Karay'ın yazıp yayımladığı ve kendi karmaşık kronolojisine sahip üretiminde yer alan edebi metinler, sadece tarihin amblemleri olarak tartışılmamalı. Philliou bunu yapıyor demiyorum ama edebi üretime, haklı olarak, hak ettiği yeri ayıramıyor diyorum. Bu doğrultuda Karay'ın yazılma tarihlerini 1909 ile 1919 arasında not ettiği ilk dönem kısa öykülerini içeren *Memleket Hikâyeleri* derlemesi hem içerdiği her bir öykü hem de 1919'da kitap olarak yayımlanıyor olmasıyla, belki ayrı bir incelemeyi gerektiren yoğunlukta bir edebiyat ve bu anlamda bir tarih olayı. Philliou'nun benim çalışmama göndermeyle de andığı "milliyetçilik karşıtı milliyetçi" lafı bu açıdan çok önemli. Philliou bunu Karay'ın sistem içinde kalan muhalifliğiyle bağlantılı anıyor.

Bu deyim benim Türkçe yayımlanan kitabımda (*Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*) "ulusal akım içerisinde bir milliyetçilik karşıtı" olarak geçmekte. Philliou ve başka tarihçilerin çalışmalarındaki derinliği takdir etmekle birlikte, "Türk ulusal akımı" ve Miroslav Hroch üzerinden sunduğum "ulus oluşumu süreci" değerlendirmesinin, Karay gibi 1945 öncesi muhaliflerin kendilerini meşrulaştırmalarında en önemli düzlemlerden birini sunduğuna inanıyorum. Karay'ı sadece karmaşık bir muhalefet konumunu sürekli geliştirerek yeniden üreten bir figür olarak değil, bütünlüklü bir alternatif milli kimlik projesini düşünenlerden biri olarak da değerlendirebiliriz.

Philliou'nun kitabı bu kadar kıymetli bir kaynağı yeniden tartışılır hale getirdiği için çok önemli bir katkı. Her açıdan derinlikli ve titiz çalışmasına dönük takdirimi ne kadar ifade etmeye çalışsam, yeterli olmayacak. Özellikle genç tarihçiler için müthiş bir örnek sunuyor. Okuru ve izleyicisinin bol olması dileğiyle.